

-
-
-

Toponiemen en de historische lexicografie van het Nederlands

Tanneke Schoonheim

schoonheim@inl.nl

www.inl.nl

-
-
-

Toponymische woordenboeken

- Van Berkel en Samplonius (1989, 1995, 2006)
 - De Vries (1962)
 - Gysseling (1968)
 - Künzel, Blok en Verhoeff (1988, 1989)
-

Historische woordenboeken

- Oudnederlands Woordenboek
(ONW; ca. 500 - 1200)
 - Vroegmiddelnederlands Woordenboek
(VMNW; 1200-1300)
 - Middelnederlandsch Woordenboek
(MNW; ca. 1250 – ca. 1550)
 - Woordenboek der Nederlandsche Taal
(WNT; ca. 1500 - 1976)
-

-
-
-

WNT: Patmos

znw.onz. Naam van een klein, rotsachtig eiland in de Grieksche archipel, ten Z. W. van Samos gelegen; in den tijd der Romeinen een ballingsoord en bekend doordat de apostel Johannes aldaar zijne Openbaring heeft geschreven. || ...
-- Vandaar in 't algemeen als benaming voor een onherbergzaam oord, waar men tegen zijn zin moet verblijf houden. || ...

-
-
-

WNT: Portugal

znw.onz. Uit port. *Portugal*.

1) Eigenlijk. Naam van de republiek (vroeger koninkrijk) in het westen van het Pyreneesche schiereiland waarmee Nederland reeds vroeg handelsbetrekkingen onderhield. || ...

2) Wegens de overeenkomst in klank met poort, in den zin van achterste, wordt *poortegaal* gebezigd voor:

a) Heimelijk gemak. || ...

b) Achterste, zitvlak. Ook: aarsopening. || ...

-
-
-

WNT: Pampus

znw.onz. Daarnaast oudtijds *Pamphuis*. Benaming voor eene ondiepte bij de Zuiderzee, op den waterweg welke het IJ voor Amsterdam met de zee verbindt, tusschen de zandgronden aan den Waterlandschen zeedijk en het Muiderzand. De oorsprong van den naam is onbekend; *Pamphuis* zal wel op volksetymologie berusten. || ...

- Vandaar de zegsw. *Hij is boven Pampus*, hij is de moeilijkheid te boven (HARREB. 2, 169 a [1861]).

-
-
-

WNT: Pruisen (I)

znw.onz. Mnl. *prusen*. Ontleend aan mhd. *priuzen* (*bruzen*) of een afl. van *Pruis* (I), t. w. de dat. plur. daarvan. Verg. Beieren, Polen, Zweden. Mhd. *priuzen* is op dezelfde manier gevormd: ze *priuzen* wilde zeggen „bij de Pruisen" (zie WEIGAND-HIRT).

De naam van zekeren welbekenden staat in Duitschland. || ...

- (Gewest.) *Werken voor den koning van Pruisen*, voor niets, zonder vergoeding, zonder loon werken.

-
-
-

WNT: Peel (II)

znw.vr. Naam van een uitgestrekte strook moerassig en veenachtig land in het Oosten van Noord-Brabant en in Limburg. De oudste vorm van den naam is *Pedele* (a°. 1192); zie Nom. Geogr. Neerl. 3, 352. In de ME. komt *pedel* nog als znw. (m.) voor in den zin van: broekland, veenland. Zie VERDAM 6, 209. || ...

Samenst.

...

-
-
-

WNT: Peel (II)

...

Peelland, een deel der Meierij van 's-Hertogenbosch, bij de Peel;

Peelven, naam van een meer onder Soerendonk;

Peelwater („Overstroming door hei- en peelwater, aangevoerd wordende door de Raam boven Grave", Onderz. Landb. 1886, 84, 21); enz.

-
-
-

WNT: Purmer

znw.vr. Naam eener droogmakerij
(eertijds van een meer) in N.-Holl.
Samenst. Als eerste lid; *Purmer* heeft dan
voor het taalgevoel de kracht van een
bnw. Veelvuldig in aardrijksk. namen,
maar ook in verb. met andere znw.:

...

-
-
-

WNT: Purmer

...

Purmerheer (Dl. VI, 354);

Purmerland, 1°. naam van een polder (Lijst v. aardr. Namen), 2°. naam van een dorp (V. D. AA, Aardr. Wdb.; G. DE VRIES, Dijks- en Mb. 128);

Purmermeer (V. D. AA, Aardr. Wdb.);

Purmerpos (Dl. XII, 3561);

Purmerringvaart (Lijst v. aardr. Namen);

Purmerstein, naam van een kasteel (V. D. AA, Aardr. Wdb.).

-
-
-

WNT: Perubalsem

znw.m.; zonder mv. Uit *Peru*, den landnaam, en *Balsem*.

Zekere bruine, welriekende balsem, verkregen uit den stam van *Toluifera Pereirae* Baill., een boom van de familie der Papilionaceae, die voorkomt in de bergwouden van San Salvador en Z.-Amerika. Ook balsem van Peru genoemd (b.v. CHOMEL 131 b), dat thans soms tot *balsemperu* verbasterd wordt. Lat. *Balsamum Peruvianum*. || De Perubalsem (*Balsamum Peruvianum* of *B. Indicum*) werd vroeger via Callao (Peru) naar Spanje verscheept, vandaar de naam.

-
-
-

WNT: Portland-cement

znw.onz. Uit eng. *portland cement*.
Meer in overeenstemming met het Nederl.
taaleigen is de benaming *Portlandsch cement*. ||
Om uit kunstmatige mengsels van klei en kalk,
door branden, cement te bereiden In Engeland
had dit ... plaats, in 1824 door Joseph Aspdin te
Leeds, die daaraan den naam gaf van
Portlandcement naar de overeenkomst in kleur die
het ... bezit met den beroemden zandsteen van
Portland, KRECKE, Chem. Technol. 272.

-
-
-

WNT: Paramat

znw.onz. Van eng. *paramatta*. Benaming van zekere keperstof van katoen en wol, oorspronkelijk vervaardigd te Paramatta, eene stad in Nieuw-Zuid-Wales, en daarnaar genoemd. || ...

-
-
-

WNT: Petauw

znw.m.; mv. *-en*. Mnl. *petauwe, petau, poytau*.
Oude benaming voor eene bepaalde soort van
wijn. Witte wijn van Poitou. Sedert lang verouderd.
De naam is eene vervorming van Poitou. || ...
Samenst. *Petauwijn* || ...

-
-
-

WNT: Polder

...

Talloos zijn de samenst. met polder als tweede en een aardrijkskundigen naam als eerste lid, zoals *Eemspolder, Haarlemmermeerpolder, IJ-polder, Noordpolder, Westpolder, Wieringermeerpolder, Zuiderzeepolder, Zuidplaspolder* enz.

-
-
-

WNT: Poort (II)

...

Als tweede lid in aardrijkskundige plaatsnamen,
zoals *Nieuwpoort*.

-
-
-

WNT: Proosdij

...
Proosdij komt ook voor als aardrijkskundige naam,
t.w. in *Abcoude-Proosdij*.

-
-
-

MNW: Portegale

znw.o. Mnd. *Portegal*. *Portugal*. Kil. *Portugal*, *Portugallia*, Lusitania. || ...

Aanm. - Schertsend wordt *poortegale* met toespeling op *poorte*, 3, a), in *Uilensp. Volksb.* 187 gebruikt als benaming voor achterste, aars, en *poortegaelsche vygen* voor drek, stront. Vgl. in de 17de eeuw „portugaelsche specie” (bij Oudem.) en mnd. *portegal*, benaming van „het geheime gemak”; zoo ook zndl. *portegael*, o. a. in de uitdr.: „naar portegaal gaan” (De Bo 807).

-
-
-

MNW: Premonstreit

znw.o. Plaatsnaam, waarnaar de orde der Premonstratensers haar naam heeft. Zij werd in 1122 gesticht door Norbert in een klooster in het bosch van Coucy bij Laon, welke plaats hem door een visioen was aangewezen (lat. *Praemonstratum*). || Orde van Premonstreyt, Oorl. v. Albr. 531.

— Ook heeft *Premonstreit* de bet. van de Premonstratenser orde. || Cystiaus leit si (kwaadsprekendheid) in hare pade ende Clungi clemt op hare grade ende Premonstreit mercse in doge, Rincl. 1401.

-
-
-

MNW: Paddenpoel

znw.m. Kikkerpoel, paddenpoel. Plaatsnaam, te Diest, a. 1298 (Stallaert 2, 331).

-
-
-

MNW: Portacker

znw.m. Een aan eene stad behoorende akker of grondstuk. Benaming van eene plaats te Gent, Rek. v. Gent 3, 144 (a. 1346).

-
-
-

MNW: Pasbrugge

znw.vr. Naam van eene brug te Gent, Rek. v. Gent 5, 37; 38 (a. 1376). Er is geen voldoende aanleiding om het woord te verklaren als een brug (alleen) voor voetgangers.

-
-
-

MNW: Poisvenne

znw.vr. Plaatsnaam in West-Vlaanderen in de 13de eeuw, vermeld in Eng. hss. 1, 255 (G. VI d. ande pois venne, tweemaal), waarvan het eerste gedeelte niet duidelijk is.

-
-
-

MNW: Pijpgracht

znw.vr. Naam van eene gracht te Brugge. || Ghewrocht an de ghote in de pijpgracht jeghen den wijngaerd, Invent. v. Br. Intr. 447. Misschien heeft pijp hier de bet. „eene gewelfde steenen brug” zooals nog heden in Friesland en Groningen (Molema 323), of is met pijpgracht het eene of andere afwateringskanaal bedoeld.

-
-
-

MNW: Poelge

(poelië) znw.o. Uit *Apulia*, lat. naam voor *Zuid-Italië*. || Dat hi wilde in Poelgen gaen, *Franc.* 300. Int geberchte van Poelgen lant, 8449. Tote Poeliën in ene poort, 8329. In Poeliën ende in Oriënt, *Nat. Bl.* IX, 277. In Poelgen woonde een coninc, *Sev. Vroeden* 1699; ook 2329; 2409; *enz.*

-
-
-

MNW: Portaenge

(*Rein. I, 301*). Hetzelfde als Bertaenge (*Engeland*)? Zie de bij Polanen aangehaalde schrijvers; vooral J. W. Muller, *O. en j. Rein.* bl. 201, ook over de mogelijkheid dat met Portaenge bedoeld is *Portengen*, naam van een dorp bij Breukelen.

-
-
-

MNW: Principaet

znw.o. Benaming van een deel van Zuid-Italië, nl. het gebied van enkele steden van Campanië, met name van Beneventum, Salernum en Capua. Zie Duc.² 6, 501a op *princeps*. || Calabren ende Poelgen (Apulië) ende principaet, *Limb.* VIII, 1087. Int casteel Pofis ..., in Campaniën in principaet, *Franc.* 8733. Calabren, Poelyen ende Principaet, *Sp.* I¹, 26, 31. In Samniten ... dat nu hiet Principaet, I⁵, 67, *var. L. na* vs. 25.

-
-
-

MNW: Prusen

(*prucen) znw.o. Mhd. *Prûzin, Prûzen*, en tal van andere vormen bij Lexer 2, 298; hd. *Preussen*; ndl. *Pruisen, naam van het land door de Pruisen bewoond*. Eig. dat. mv. van den volksnaam Prais (Kil. *Pruysse, Borossus, Pruthenus, Bructenus*), mnl. **pruse, pruus* (vgl. *pruus*sch), mhd. *priuze, priuz*; mnd. *prusse, prutze, prucze*; hd. *preusse*. Vgl. Saksen, Thuringen, Polen, Zweden e.a. en mnl. *Grieken*. Plant. *Pruyssen, Prusse, Prussa, Prussia, Prutenia, Borussia, olim Hulmigeria*. Kil. *Pruyssene, Pruyssie, Borussia, Prussia*. || ...

-
-
-

MNW: Prusen

...

Der drier lande ghebieder (van de duitsche orde) Duutschland, Lijflant. Prusen, D. Orde 311; Die ghebiedere van Duutschenlande, van Lijflande, van Prusen 313. Doen hi reet ... tot Mariënborch, om den hooftmeester (der duitsche orde) van Prusen te spreken, Rek. d. Gr. 3, 227 .

— Ook komt voor *Prusenlant* (Hild. 23, 147 var.); *Pruserlant* (Hild. 23, 147); *Pruuslant* (Rek. d. Gr. 3, 248). Vgl. mhd. *Priuzenlant, Pruzenlant*; mnd. *Pruczenlant, Prussenlant*; Teuth. *pruyssenlant, Prussia*.

-
-
-

MNW: *Polen

znw.o. Naam van het land; hetzelfde als *Polane*.
Teuth. *Polen lant* (l. *Polenlant?*), *Polonia*. Vgl.
Barth. 542b: „mit bemerlant ende mit polerlant“ .

-
-
-

MNW: Petauwe

(petau, putau(we), petou), znw.m. Benaming van eene bepaalde soort van wijn, genoemd naar *Poitou*, zooals o. a. duidelijk blijkt uit den vorm *Poytau* (...), doch de gewone vorm in het Mnl. was met eene e in de protonische lettergreep. Vgl. *Invent. v. Br.* 4, 439 noot, waar uit de *Rek. v. Damme* v. 1403 onder verschillende wijnsoorten ook wijn uit *Poitou* wordt vermeld, en *Voorgeb. v. Gent* 93: „wijn van Petau“; *Invent. v. Brugge*, Gloss. 27: „een vat wijn van Putau“ en *Ter Gouw, Amst.* 5, 393. || ...

-
-
-

MNW: Petauwe

...

Van Rijnsche wijnen ende ghien Petauw ... te tappen. Die gheene die Rijnsche wynen vercopen, en sullen ghien westersche Poytauwen oft anderen lichte vette (*var.* witte) Franchoise off Hungaerse wynen uyttappen ofte vercopen, *Fri. Stadr.* 249,106. Van een vat putouwe, *R. v. Amst.* 131. So wie vercoopt petau voor rijns wijn of garscoenge voor orleans of aucerois voor beane, *Wiel. Instr.* 155,558 Drinct schoon lief, het is petou, *Tijdschr.* 10,292 (*uit een rijmkalender*). Een alf pinte petaus, *Hs. Serr.* 14, bl. 37.

-
-
-

MNW: Punike

znw. Naam dien Maerlant geeft aan het land der Puniërs of Carthago, Nat. Bl. VIII, 545.

-
-
-

VMNW: Portegal

znw. 0/1/0 Dordrecht 1286. portegale; ds. De plaats is vernoemd naar het land Portugal.

I. 1. Poortugaal, plaats onder Vlaardingen (prov. Zuid-Holland). || *(In een rekening:) Jtem heren heinrike den pape van portegale i lb ...*

-
-
-

VMNW: Panonie

znw. 0/0/1 West-Vlaanderen 1285. panonie; ds. I 1. Pannonia, landstreek in het zuiden van het tegenwoordige Oostenrijk en Hongarije, provincie aan de noordgrens van het Romeinse Rijk. (Joodse Oorl. IV,618). || Dus ward ghecoren in oriente. Teenen keiser vaspasiaen. Al surien ontfinckene saen. So dat de mare haer ouer quam. Ende ment in panonie vernam. Ende tote messin in de stede. Al tfolc suoer hem hulde mede. Rijmb. 728,44-729,5 (West-Vlaanderen 1285).

-
-
-

VMNW: Plasence

*znw. 0/0/2 Nederrijn 1220-1240. plasence; ds -;
as -.*

I 1. Plaisence, plaats in het dep. Vienne (F).

|| ũrliens end dat hertochrike. suldi mi geuen
algelike. cremonihe. azŭr end aualŭn. dar tŭ
plasence ende machŭn. *Aiol 319,18-21 (Nederrijn
1220-1240).*

-
-
-

VMNW: Poelgheest

*znw. 0/2/0 Holland, graf.kans. 1280-1287.
pologheest; ds. Uit het znw. poel 'poel, plas' en
het znw. gheest 'geestgrond'.*

**I 1. Poelgeest, voormalige plaats bij
Oegstgeest (prov. Zuid-Holland),
tegenwoordig deel uitmakend van deze
gemeente. || (In het oudste leenregister van
graaf Florens:) ... enen tiende die leghet in
esbroke. tusscen des heren tiende van telinghe
ende der vrouwen van pologheest ...**

-
-
-

VMNW: Popswoude

znw. 0/2/0 Holland, graf.kans. 1280-1287. popswoude; ds. Uit de sterk verbogen gen.sg. van een mannelijke persoonsnaam poppe of popte (vgl. Van Berkel/Samplonius s.v. abtswoude) en het znw. wout, woude 'bos'. Nadat de prelaat van Egmond hier de rechterlijke macht kreeg, is de naam veranderd in Abtswoude.

I 1. Popswoude, nu Abtswoude, plaats tussen Delft en Schiedam (prov. Zuid-Holland). || *(In het oudste leenregister van graaf Florens:) ... ene halve hoeve te popswoude .xi. morghen op ruueen*

...

-
-
-

VMNW: Poelie

*znw.v. (poelge) 0/0/2 West-Vlaanderen 1287.
poelien; d/as.*

I 1. Apulië, landstreek in Zuid-Italië. *Zie ook pulgie. || Capparis es .i. boemkin cleene datmen stande vint imeene jn poelien in orient te constantinople entar omtrent, Nat.Bl.D 346,3-6 (West-Vlaanderen 1287).*

-
-
-

VMNW: Pulgie

znw. 0/1/0 Holland graf.kans. 1280-1287. pulgien; ds. Vernoemd naar de landstreek Apulië in Italië, vgl. Rentenaar [1984], p. 72. Zie ook poelie.

I 1. Pulië, ontginningsgebied bij Waddingsveen, later Groenswaard geheten (prov. Zuid-Holland). || *(In het oude leenregister van graaf Florens:) ... van .vii½. hoeven lants tusscen waddins vene ende pulgien. Corp.I 507,37-38 (Holland, graf.kans. 1280-1287).*

-
-
-

VMNW: Parnicke

*znw. 0/2/0 Geraardsbergen 1295. parnic,
parnicke; ds parnicke; d/as parnic. < Kelt.
parnanco- (Top.Wbk., p. 787).*

I 1. Parike, plaats bij Geraardsbergen (prov. Oost-Vlaanderen). || ... de hofstat dar hi op woent gheleghen jn de prochie van eruteghem jn parnic ...

*In de verb. van parnicke. **Van Parike, toenaam.***
|| ... woytin van parnicke ...

ONW: Path

znw.m. *-pat, -path*; in Latijnse context; [z.p.] 1135. Ohd. *pfad* znw.m. 'pad, weg' (Glwb. 459); oe. *pæð, pað* znw.m. 'pad, voetspoor', ook in samenstel-lingen. Alleen Westgermaans als appellatief **paða-* 'pad, weg'.

1. Pad, weg, voetspoor. *Alleen in toponiemen geattesteerd.*

2. Als deel van een toponiem.

2.1 Ulrepad, plaats bij Tessenderlo (prov. Limburg, B.). || ad terminum qui dicitur Ulrepath (TW 986 [z.p. 1135]).

ONW: Paska

znw. *pascan-*, *paschen-*, *pasken-*; in Latijnse context; [z.p. 844-864]. < Lat. *pascua* 'weiland, hooiland'.

1. Weiland, hooiland. *Alleen in toponiemen geattesteerd.*

2. Als (deel van een) toponiem.

2.1 Passendale, plaats bij Ieper (prov. West-Vlaanderen). *Volgens TW 788 is het eerste element een persoonsnaam Pasko. || Pascandala (TW 788 [z.p. (844-64), kop. 961; 1114]). Paschendala (TW 788 [z.p. 1109]). Paskendala (TW 788 [z.p. 1180; 1197]).*

-
-
-

ONW: Planka

znw. *plancis*; in Latijnse context; [z.p. 1188].
Rom. *planca* 'plank'.

1. Plank, vandaar: vonder, bruggetje. *Omdat plancis in de enige aanhaling een Lat. flexiemorfeem heeft, moet het woord hier waarschijnlijk nog als Latijn beschouwd worden. De oudste attestatie als leenwoord in het Nederlands dateert dan uit het Vmnl.: ... den hals ave saghen met enre planken (Corp.I 231-1-2 Grimbergen 1275-1276). || de plancis (TW 798 [z.p. 1188]).*

ONW: Poder

- *Si quis annuculum usque ad bimatum furauerit, mallobergo thinzimus podor, solidus XV culpabilis iudicetur ...* 'Als iemand een jong dier steelt tot de leeftijd van twee jaar – gerechtelijk: tweejarig jong dier, wordt hij veroordeeld tot een boete van vijftien schellingen ...' (*Lex. Sal. III,2*)

-
-
-

ONW: Poder

- *Si quis uitulum lactantem furauerit, mallobergo podor aut friocho, solidus III culpabilis iudicetur ...*
'Als iemand een zuigend kalf steelt – gerechtelijk: 'jong dier' of 'versling' dan wordt hij veroordeeld tot een boete van drie schellingen ...' (*Lex.Sal. III,1*)

-
-
-

ONW: Poder

- *Si quis poletrum anniculum uel bimum furauerit, mallobergo ... pondero (l. podero, red.), sunt denarii DC qui faciunt solidos XV culpabilis iudicetur ...* 'Als iemand een een- of tweejarig veulen steelt – gerechtelijk: ... jong dier, wordt hij veroordeeld tot een boete van zeshonderd penningen, die maken vijftien schellingen ...'
(*Pact.Leg.Sal. XXXVIII,8*)

-
-
-

ONW: Poder

znw. *podor, pondero* (l. *podero*); in Lat. context; [z.p. 507-768]. Wsch. via het Rom. < Lat. *poledrus* 'veulen'.

1. Jong dier; veulen, kalf. || *Si quis uitulum lactantem furauerit, mallobergo podor aut friocho, solidus III culpabilis iudicetur* 'Als iemand een zuigend kalf steelt – gerechtelijk: 'jong dier' of 'versling' dan wordt hij veroordeeld tot een boete van drie schellingen' (*Lex.Sal. III,1* [z.p. 507-768]).

2. Als (deel van een) toponiem.

-
-
-

ONW: Poder

2.1 Poederooijen, plaats bij Nijmegen (prov. Gelderland). *Vgl. ook Orsoy (TW 772), met Germ. *hros- 'paard'. || in uilla Podarwic (LNT 291 [850, kopie 1170-1175]). in Poderoye (LNT 291 [1200?, kopie midden 14^e e.]).*

2.2 (?) Poederlee, plaats bij Antwerpen (prov. Antwerpen). || Poderla (TW 801 [z.p. 1123]).

2.3 (?) Porbeck, plaats bij Arnsberg (D.). || Podrebeci (TW 805 [837, kopie begin 10^e e.]).

2.4 (?) Puurs, plaats bij Antwerpen (prov. Antwerpen). || ...

WNT

- neemt toponiemen op die naast hun rol als toponiem een toegevoegde waarde voor het Nederlands hebben gekregen in spreekwoorden en uitdrukkingen of als geoniem
 - bij de 16 toponiemen die als trefwoord voorkomen bij de letter P zijn 13 buitenlandse en 3 binnenlandse toponiemen.
-

MNW

- is ruimhartiger in zijn toelatingscriteria, maar neemt verhoudingsgewijs toch slechts een gering aantal toponiemen op
 - noch de selectie noch de beschrijving van de toponiemen is heel consequent.
 - bij de 16 toponiemen die als trefwoord voorkomen bij de letter P zijn 11 buitenlandse en 5 binnenlandse toponiemen.
-

-
-
-

VMNW

- neemt alle in de materiaalverzameling voorkomende toponiemen op en beschrijft deze steeds consequent
 - dertiende-eeuwse toponiemen in niet-Middel nederlandse documenten ontbreken.
 - bij de 121 toponiemen die als trefwoord voorkomen bij de letter P zijn 18 buitenlandse en 103 binnenlandse toponiemen
-

ONW

- gebruikt toponymisch materiaal alleen om de Oudnederlandse woordenschat zo goed mogelijk te reconstrueren
- vermeldt de toponiemen op basis waarvan bepaalde betekenisomschrijvingen worden vastgesteld in een apart gedeelte van het lemma
- neemt geen buitenlandse toponiemen op
- telt 33 trefwoorden waarin de overgeleverde binnenlandse toponiemen een rol spelen

-
-
-

Toponiemen en de historische lexicografie van het Nederlands

Tanneke Schoonheim

schoonheim@inl.nl

www.inl.nl

